

گودهای شهر تهران

www.ketab.ir

پیشگفتار

شهر، پدیده‌ای زنده و پویا است که در طول زمان و با اثرپذیری از عوامل متنوع دستخوش تغییر می‌شود؛ تغییراتی که می‌تواند شامل رشد و شکوفایی یا افت و زوال شهر شود. از این رو، مواجهه با چنین پدیده‌ای فقط به صورت طولی و با فهم درست سیر تحول آن در طول زمان امکان‌پذیر بوده و نمی‌توان با تمرکز بر یک مقطع زمانی از زندگی شهری انتظار دستیابی به درک کاملی از آن را داشت. به عبارتی دیگر، شناخت خط سیر تحولات شهری و مسیری که شهر برای رسیدن به امروز طی کرده است، نخستین گام تحلیل و برنامه‌ریزی شهر است؛ توجه ناکافی به این موضوع مهم، پژوهشگر و برنامه‌ریز را از ادراک کامل و دقیق نیروهای مؤثر بر شکل‌گیری، گسترش، رشد و افت شهر بازداشته و به ساده‌نگاری تحلیل و تدبیر در مورد آن می‌انجامد. تهران، پایتخت ایران از ۲۰۰ سال پیش، در دوره نه‌چندان طولانی شهرنشینی و در گذار از یک قریه خوش آب‌وهوا به یک کلانشهر چندعملکردی، تحولات وسیع و عمیقی را تجربه کرده است؛ تحولاتی که از یک سوبه رشد و بالندگی شهر منجر شده و فرصت‌های بی‌شماری را پیش‌روی ساکنان در حال افزایش آن قرار داده است و از سوی دیگر، به شکل‌گیری، تداوم و تشدید مجموعه‌ای از مشکلات چندبُعدی منتهی شده است. مشکلاتی که همانند ازدحام ترافیک و آلودگی هوا، همه‌روژه همراه و همنشین شهروندان تهران هستند یا اینکه همچون بافت‌های ناکارآمد یا مسائل محیطی مانند فرونشست زمین، زنگ‌های هشدار آینده را به صدا درمی‌آورند. امروز، باید پذیرفت که هیچ‌یک از ظرفیت‌ها و مشکلات حادث شده بر تهران، به عنوان پدیده‌هایی بیرونی و مقطعی قابل تبیین نیستند و رویارویی با آن‌ها در زمان حال یا پیشگیری از تشدید آن‌ها در آینده نیازمند تحلیل جامع

از چگونگی کارکرد و برهم نهی آن‌ها در گذشته است. یکی از مشکلات تهران در دهه چهل، وجود گودهای متعدد در مرکز و جنوب شهر (پیرامون حصار تخریب شده ناصری) بود، که برای یک دوره طولانی، به عنوان مراکز تولید آجر و عرضه آن به بازار پررونق ساخت و ساز کاربرد داشتند. این عرصه‌ها، از دهه سی و با از دست دادن مزیت‌های تولید، تبدیل به سکونتگاه‌های خودانگیخته و خودساخته شده و به تصرف کارگران کوره‌های آجرپزی و دیگر ساکنان جدید شهر درآمده بودند؛ سکونتگاه‌هایی که فاقد هرگونه تسهیلات آسایش زیست بوده و امکان فراهم کردن حداقلی از کیفیت زیست شهری را به ساکنان خود نداشتند. بر همین اساس، بخش عمومی بر اساس قوانینی همانند «اصلاح قانون توسعه معابر» (۱۳۲۰ ه.ش)، اضافه شدن ماده ۱۱۱ به «قانون شهرداری» (۱۳۴۵ ه.ش) و قانون «نوسازی و عمران شهری» (۱۳۴۷ ه.ش)، مأموریت پیدا کرد تا نسبت به مداخله در این محدوده‌ها اقدام کند؛ مداخلاتی که از ماهیت اقتدارگرایانه و بالا به پایین برخوردار بودند و با عنوان «پاک‌سازی زاغه»^۱ شناسایی می‌شدند. در نتیجه و از سال ۱۳۴۹ ه.ش، شهرداری تهران با تأمین و اعطای زمین و ساخت واحدهای معوض برای گودنشین‌ها (در مکان‌هایی همانند کوی نهم آبان^۲ در ۸ کیلومتری تهران و منطقه ۲۰ شهرداری تهران)، اقدام به جابه‌جایی ساکنان کرد و زمین‌های حاصل از جابه‌جایی را نیز برای ساخت مسکن (همچون بهجت آباد) یا خدمات شهری (همانند پایانه مسافربری جنوب و بوستان بعثت) تخصیص داد. رویارویی با گودهای جنوب تهران در ماه‌های نخست پس از پیروزی انقلاب هم ادامه یافت و به شکل‌گیری «شورای گودنشینان جنوب تهران» و «سازمان بهسازی جنوب تهران» در سال ۱۳۵۸ ه.ش منتج شد. در نتیجه یک دهه مداخله در این عرصه‌ها، به جز یک گود، بخش عمده‌ای از گودها پاک‌سازی شدند. گود سیدالشهداء، تنها نمونه برجای مانده از مداخله گفته شده است که -احتمالاً- به دلیل آغاز جنگ تحمیلی در سال ۱۳۵۹ ه.ش، امکان جابه‌جایی و پاک‌سازی را پیدا نکرد. این گود، در حال حاضر، محل استقرار ۴۰۰ پلاک مسکونی و زندگی ۶۰۰ خانواده است. امروزه (به جز گود سیدالشهداء)، اثرچندانی از گودهای تهران باقی نمانده است؛ اما نیروهایی که در زمان خود موجب شکل‌گیری این

گودها شده بودند، در حال حاضر، به اشکال مختلف و در مکان‌های دیگر، در حال ایجاد گودهایی جدید هستند. نگاهی به وضعیت کنونی کوره‌های آجرپزی رها شده در خلّازیر (محلّه دولت‌خواه در منطقه ۱۹ شهرداری تهران) و تحولات اجتماعی-کالبدی در حال وقوع در آن‌ها، تأییدکننده این ادعا است. این وضعیت نشان می‌دهد که برآیند سیاست‌گذاری شهری نتوانسته است از بروز مجدد یکی از مشکلات شهری پیشگیری کند. بنابراین و در زمان کنونی، شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر شکل‌گیری گودها و بررسی چگونگی رویارویی با این مشکل از اهمیت دوچندان برخوردار است.

کتاب پیش رو، حاصل پژوهش‌های اسنادی و میدانی ارزشمندی است که توسط کارشناسان دفتر توسعه محلّه باغ‌آذری انجام و برآمد آن‌ها در این کتاب برای مطالعه و بهره‌برداری پژوهشگران، اندیشمندان، حرفه‌مندان و مدیران شهری ارائه می‌شود. امیدوارم انتشار این کتاب بتواند در مستندسازی و تحلیل چگونگی بروز یکی از مشکلات شهری و چگونگی رویارویی با آن مثمر باشد.

کاوه حاجی علی اکبری

مدیر عامل

فهرست

۱۱	سخن نخست : زمین گود یا زمین گود؟
۱۵	فصل اول: گود یک عرصه ناکارآمد شهری
۱۹	جدایی گزینی شهری؛ مصداقی برای تعریف گودها
۲۴	گود به عنوان یک سکونتگاه خودانگیخته
۳۱	فصل دوم: تاریخچه گود و گودنشینی
۳۶	اولین نشانه های شکل گیری گودها و زندگی زیرزمینی در تهران
۳۷	قریه تهران پیش از حمله مغولان به ری
۴۲	دوران مغول و ایلخانان
۴۳	دوره صفویه و خندق هایی که گود می شوند
۴۷	دوره قاجاریه و توسعه خندق ها
۵۶	دوره پهلوی اول و شکل گیری گودهایی در جنوب تهران جهت ساخت آجر
۶۱	دوره پهلوی دوم
۶۴	مطالعات انجام شده در خصوص گودها
۷۱	فصل سوم: شرحی بر مشخصات گودها
۱۱۳	فصل چهارم: مداخلات انجام شده
۱۱۵	انتقال گودنشینان
۱۴۵	اوضاع سکونت در گودها
۱۵۶	سخن آخر
۱۵۹	منابع
۱۶۳	پیوست